

**СИНТАГМАТИЧНАТА НЕУТРАЛИЗАЦИЯ НА ГРАМАТИЧЕСКИТЕ ОПОЗИЦИИ КАТО
ПРИЧИНА ЗА РАЗЛИЧНИТЕ СЪСТОЯНИЯ, КОИТО МОРФОЛОГИЧНАТА СИСТЕМА
МОЖЕ ДА ЗАЕМА (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ТЕМПОРАЛНАТА СИСТЕМА НА
БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)¹**

Красимира Сл. Алексова

София 1504, бул. “Цар Освободител” №15, СУ “Св. Климент Охридски”, Факултет по славянски
филологии, Катедра по български език, aleksova@slav.uni-sofia.bg

Настоящата работа е посветена на проблема за различните състояния, които една морфологична система може да заема. Той е обвързан пряко както с въпроса за отношенията в минималната клетка на системата между двата члена на субординационната опозиция (асиметричната корелация), така и с проблема за организацията на многочленните морфологични парадигми (каквато е категорията ‘време’). Установяването и описанието на състоянията на системата при един или два диференциални признака, върху които се изграждат опозициите, е сравнително лесно постижимо. Но при наличието на повече диференциални признаци задачата на изследователите се усложнява. Още повече че теоретичните изчисления за възможните състояния не винаги отговарят на действителните реализации в съответния език. Този проблем възниква поради факта, че при неутрализация на признака немаркираният член на опозицията в своята родова подстойност може да има няколко двустранно обусловени подстойности: контекстово неконкретизирана и две контекстово конкретизирани подстойности – идиосемантична и аlosesемантична. Наричаме ги двустранно обусловени, тъй като, от една страна, по своята същност това са варианти на родовото значение, а то е системообусловено, т.е. обусловено е от самата езикова система и по-точно от йерархичните отношения в нея, но, от друга страна, вариантите са речеви явления и се пораждат под влиянието на контекста и ситуацията.

Основните цели на това изследване включват представяне на теоретично възможните състояния на една конкретна морфологическа парадигма – на темпоралната система в българския език, както и установяване на реалните реализации на тези състояния. При това в случая, когато тези състояния са породени от синтагматичната неутрализация на признаците, върху които тя е изградена. А това означава, че в работата ще се спра само на случая, когато изходният клас се разбива по релевантни признаци в рамките на една категория, т.е. когато крайният резултат от това разбиване (при наличие на съвкупност от еднакви други признаци) са нетерминални грамеми (а те по своята същност са и хомогенни). Няма да засягам случаите, при които асиметрията между секторите на темпоралната

¹ Настоящият доклад ще бъде публикуван в: *Материали от Международния славистичен симпозиум в рамките на Юбилейните Паисиеви четения, 31 октомври – 4 ноември 2003, Пловдив, (под печат)*. Публикувано резюме в “Международен славистичен симпозиум. Сборник с резюмета”, П., 2003, с. 14-15.

система е породена от парадигматично взаимодействие на признаците (т.е. под въздействието на принципа на компенсацията). Следователно ще разглеждам състоянията на темпоралната система, когато асиметрията между различните ѝ сектори е резултат от дизюнктивните отношения между признаците ‘предходност’ и ‘следходност’.

Всяка морфологична система може да заема различни състояния, породени от опозитивните и йерархичните отношения между членовете ѝ. Това е обусловено от факта, че всеки член на морфологичната система може да получава повече от едно значение, като изключим обаче максимално маркирания. Разбиването на изходния клас едновременно по всички релевантни признаци води до получаването на максимално тесни подкласове (нетерминални, хомогенни грамеми). Например при разбиване на изходния клас (общото основание за сравнения, или още – общите свойства, характерни за членовете – **X**) по признаците ‘феминалност’ и ‘неутралност’ получените крайни максимално тесни подкласове са: м.р., отговарящ на значението **X.F'.N'**, ж.р. – **X.F.N'**, и ср.р. – **X.F'.N** (комбинацията **X.F.N** представлява логически абсурд). Тези максимално тесни подкласове (нетерминални грамеми) формират състоянието на системата в позиция на противопоставяне. Това е максимално пълното състояние на системата при реализация на всички опозитивни отношения.

Между членовете на граматическата опозиция обаче са възможни и друг тип отношения, реализиращи се в позиция на неутрализация на признака, т.е. в ситуации, когато признакът става нерелевантен. Тогава немаркираният член от бинарните опозиции губи контрадикторното си свойство и се явява в родовата си подстойност. Неговото значение включва и двата комплементарни подкласа, т.е. обхваща целия клас. Например при неутрализация на признака плуралност (**PI**) немаркираното единствено число (видово значение – **x.PI'**) обхваща целия клас и под въздействието на контекста може да изрази контрадикторното значение (родово значение, аloseмантичен вариант – **x.PI**) – *Къщите имат покрив*. Именно ситуацията на неутрализация водят до редуциране на системата поради формиране на по-широки класове, а това представлява промяна на нейното състояние.

Трябва да уточним, че неутрализацията на признака може да настъпи по две причини: под въздействието на контекста и ситуацията или поради взаимодействието на морфологичните категории и техните признаци в рамките на дадена част на речта. В първия случай неутрализацията е резултат от линейната подредба на единиците в речта, при което е възможно носеното от конкретна словоформа граматическо значение да бъде изразено в рамките на предходния контекст по лексикален или граматически път, което да предизвика нерелевантността му – както в цитирания пример *Къщите имат покрив* (вм. *покриви*), в който словоформата *къщите* е изразила признака “множественост” на обектите, притежаващи качеството “наличие на покрив”. Този тип неутрализация наричаме ‘синтагматична’ или още ‘контекстуална’. В резултат на тази неутрализация немаркираният член се явява в родовото си значение и благодарение на контекста може да изрази контрадикторното свойство (т.е. той е в аloseмантичния вариант на родовата си подстойност). Другият тип неутрализация настъпва благодарение на интрапарадигматичните

взаимоотношения между признаците, които изграждат морфологичните категории, obligatorни за дадена част на речта при флективните езици. Този тип неутрализация наричаме 'парадигматична', тя е обусловена от йерархичните отношения между морфологичните категории и техните признаци и представлява конкретна реализация на принципа на компенсацията – стремеж към относително изравняване на положителните семантични товари, носени от различните членове на една парадигма. В настоящата работа ще разгледам само случаи на синтагматична неутрализация, които водят до наличието на различни състояния на системата. Този проблем е достатъчно комплексен, а добавянето в анализа и на втория тип неутрализация (парадигматичната неутрализация) би излязло извън рамките на един доклад.

И така, различните състояния на системата включват освен състава и организацията на една морфологическа парадигма в ситуация на максимална реализация на опозитивните отношения (пълно, нередуцирано състояние при максимално тесни подкласове), така и в ситуации на изява на йерархичните отношения (редуцирани състояния при по-широки в семантично отношение подкласове).

Става ясно, че всяка морфологична система, независимо от броя на признаците, по които се изграждат опозициите в нея, може да заема повече от едно състояние. Минималният брой на състоянията е две: едно в позиция на противопоставяне и едно в позиция на неутрализация, и това е положението при двучленна опозиция на базата на един релевантен диференциален признак, т.е. при елементарната клетка. Колкото по-многочленна е дадена система, толкова повече състояния тя може да заема именно поради настъпващите неутрализации на признаците. Броят на състоянията на многочленните морфологически системи е детерминиран от броя на диференциалните признаци.

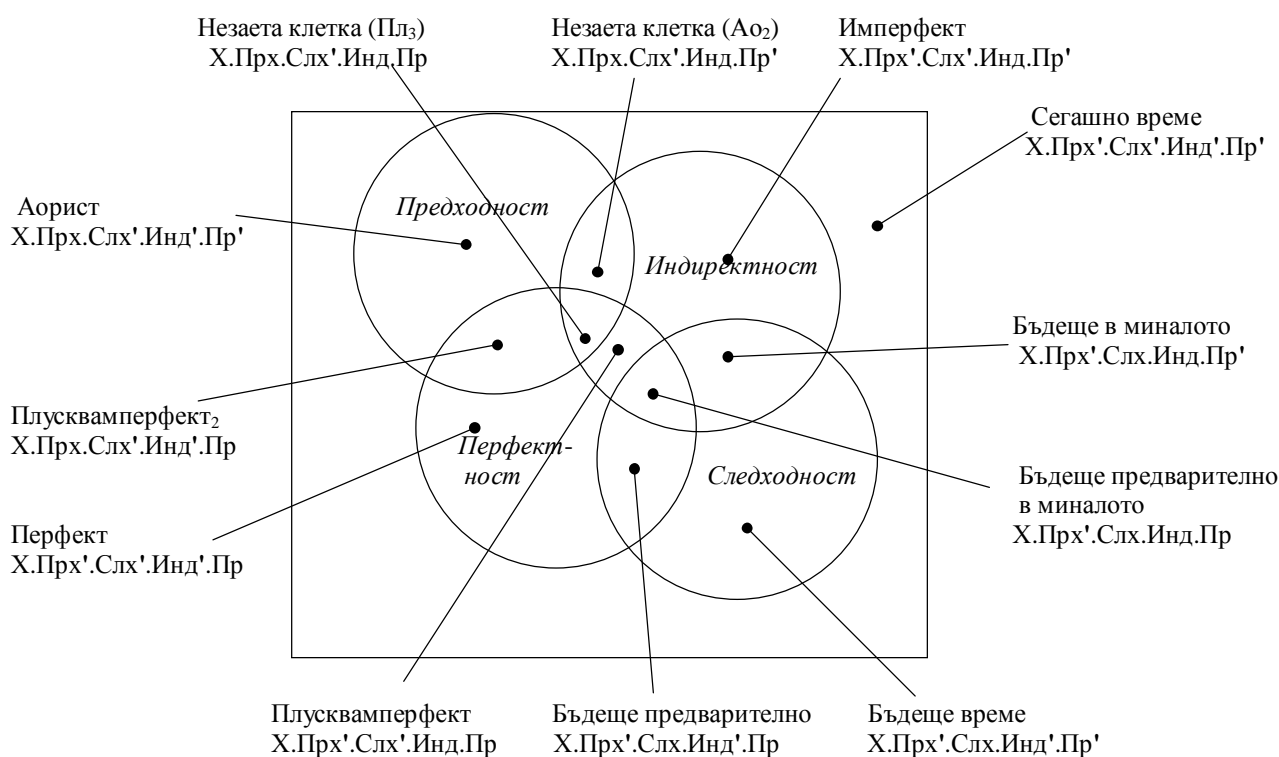
Степента на маркираност на даден член определя и броя на състоянията на системата, в които той може да участва. Следователно колкото по-немаркиран е даден член, толкова повече подстойности може да има, а това означава от своя страна, че може да участва в повече състояния на системата. Различните подстойности на всеки член на многочленните морфологични категории се реализират не в едно и също, а в различни състояния на системата.

Нека да приложим тези постановки към категорията 'време' в българския език. В тази работа поддържа мнението, че българската темпорална система е деветчленна и представлява хиперкатегория. Хиперкатегориите се отличават от простите категории по това, че не изразяват само отношения между едни и същи крайни елементи. В значенията на отделните членове на хиперкатегорията освен отношенията между крайните елементи може да се включват и елементи посредници, които опосредстват съответните отношения между крайните елементи. Сложните категории (хиперкатегориите) се състоят от синкатегории, които нямат равноправно положение в системата поради елементите, които изграждат значенията им (само крайни елементи, крайни елементи и елементи посредници и т.н.). Опозициите 'непредходност – предходност' и 'неследходност – следходност' формират синкатегорията базисно (шифтьрно) време, тъй като сами по себе си могат да изчерпват съдържанието на категорията 'време' – отношението на действието (Д) към акта на комуникация (К) – Д/К, както това личи от типологическите изследвания.

Несамостоятелни са синкатегориите, организирани върху опозициите 'директност – индиректност' (надстроечно време) и 'неперфектност – перфектност' (нешифтърно време) (вж. Герджиков: 2000б). Състоянието на категорията 'време' при пълна реализация на опозитивните отношения е онагледена на фиг. 1. Получени са максимално тесни подкласове, чиито значения са представени на графиката. Ясно изпъква асиметрията на темпоралната ни система, което е резултат от дизюнктивните отношения между признаците 'предходност' и 'следходност'. Г. Герджиков означава категории или сектори от многочленни морфологични парадигми с този тип връзки между признаците като системи от корелативно-дизюнктивен тип (вж. Герджиков: 1984 и Герджиков: 2000а).

При противопоставянето по четирите диференциални признака: 'предходност', 'следходност', 'индиректност' и 'перфектност' ('предварителност'), се получават девет реални подкласа, а освен тях и три празни подкласа: $X.Прх.Слх.Инд.Пр'=Ø$, $X.Прх.Слх.Инд'.Пр=Ø$, $X.Прх.Слх.Инд.Пр=Ø$, тъй като комбинацията 'предходност и следходност' е логически абсурд. Тези празни подкласове ясно проличават при онагледяване чрез бинарно дърво, но не и чрез диаграми на Вен-Ойлер (вж. фиг. 1), където те са изключени (кръговете, с които са символизирани предходността и следходността, не се пресичат). От тези празни подкласове трябва да се разграничават незаетите клетки, т.е. подкласове, които от логическа гледна точка са напълно възможни, но които нямат в съответния език морфологизиран израз. За българския език това са: $X.Прх.Слх'.Инд.Пр'$ (индиректният корелат на $Ао^2$, отбелязан като $Ао_2$, в Герджиков: 2000б) и $X.Прх.Слх'.Инд.Пр$ (предходният корелат на $Пл$, отбелязан като $Пл_3$). Освен това в граматичната ни традиция не се разграничава $Пл$ от перфектния корелат на $Ао$ ($Пл_2 - X.Прх.Слх'.Инд'.Пр$) поради съвпадението на формите им (*бях чел*), което е резултат от омонимията на аористните и имперфектните форми на глагола *съм*. Типологичните и съпоставителните изследвания показват, че съществуват езици, в които на тези незаети клетки, както и на $Пл_2$, отговарят реални членове (вж. напр. Герджиков: 1999; Ганева: 2003).

² В работата са използвани следните съкращения: С – сегашно време, Б – бъдеще време, П – перфект, Ао – аорист, И – имперфект, Пл – плусquamперфект, БвМ – бъдеще време в миналото, Бпр – бъдеще предварително време, и БпрвМ – бъдеще предварително време в миналото.

Фиг. 1

Легенда: Горен ляв кръг – ‘предходност’, горен десен кръг – ‘индиректност’, долен ляв кръг – ‘перфектност’ (предварителност), долен десен кръг – ‘следходност’; X – общо основание за сравнение като съвкупност от еднакви други признаци; Прх – ‘предходност’; Слх – ‘следходност’; Инд – ‘индиректност’; Пр – ‘перфектност’ (‘предварителност’).

Освен това пълно състояние (ПС) с максимално тесни подкласове, категорията ‘време’ в българския език може да има още девет редуцирани състояния (РС): А) когато се неутрализира един признак: ‘предходност’ (РС-1); ‘следходност’ (РС-2); ‘индиректност’ (РС-3); ‘перфектност’ (‘предварителност’) (РС-4); Б) когато се неутрализират едновременно два признака: ‘индиректност’ и ‘следходност’ (РС-5); ‘индиректност’ и ‘перфектност’ (‘предварителност’) (РС-6); ‘следходност’ и ‘перфектност’ (‘предварителност’) (РС-7); В) когато се неутрализират едновременно три признака: ‘индиректност’, ‘следходност’ и ‘перфектност’ (‘предварителност’) (РС-8).

Необходимо е да направя следното уточнение. Описаните 9 състояния на категорията (1 пълно състояние и 8 редуцирани) не са максимално възможните при 4 признака. Теоретично при 4 логически необвързани признака биха могли да се неутрализират четирите признака по отделно (4 състояния), по два едновременно (6 състояния), по три едновременно (3 състояния) и всички четири признака едновременно (1 напълно редуцирано състояние), а това означава 1 пълно състояние и 14 редуцирани състояния, т.е. общо 15 състояния на системата. Разликата между възможните състояния при системи с четири логически необвързани диференциални признака (15) и изброените по-горе 9 състояния на българската темпорална система се дължи на: първо – логическата обвързаност (дизюнктивните отношения) на признаците ‘предходност’ и ‘следходност’, което

създава асиметрия в системата (а това води и до ограничаване на възможните комбинации от два и от три признака, които да се неутрализират едновременно – *предходност и следходност; *предходност, следходност, индиректност; *предходност, следходност, перфектност); второ – на наличието на незаети клетки в системата (A_{02} , $Пл_3$), както и неразграничаването на $Пл_2$, което намалява реалните неутрализации по 2 признака едновременно – ‘предходност’ и ‘перфектност’ (сегашно време на мястото на $Пл_2$), ‘предходност’ и ‘индиректност’ (сегашно време вместо A_{02}); както и едновременните неутрализации по три признака – ‘предходност’, ‘индиректност’ и ‘перфектност’ (сегашно време вместо $Пл_3$). Невъзможността за едновременна неутрализация на признаците ‘предходност’ и ‘следходност’ проличава най-малко от факта, че сегашно време например при такъв тип неутрализация би трябвало да замени време, чието значение е логически абсурд **Х.Прх.Слх.Инд'.Пр'**. По същия начин не е възможна и едновременната неутрализация на ‘предходност’, ‘следходност’ и ‘индиректност’, защото напр. сегашно време би трябвало да замени време, чието значение е логически абсурд – **Х.Прх.Слх.Инд.Пр'**, а при едновременна неутрализация на ‘предходност’, ‘следходност’ и ‘перфектност’ – **Х.Прх.Слх.Инд'.Пр.** Не е възможна и едновременната неутрализация на четирите диференциални признака на категорията ‘време’, тъй като ‘предходност’ и ‘следходност’ са в отношения на строга дизюнкция, т.е. ‘следходност’ имплицира ‘непредходност’ и обратното – ‘предходност’ винаги означава и ‘неследходност’. Ако допуснем, че подобна неутрализация е възможна, ще се окаже, че сегашно време може да замени в определени контексти време, чието значение е **Х.Прх.Слх.Инд.Пр.**, а подобен подклас не съществува, това е логически невъзможно.

Нека да разгледаме по-детайлно деветте редуцирани състояния на темпоралната система в българския език, за да потърсим отговор на въпроса дали всички намират конкретна реализация в речта.

Редуцирано състояние на темпоралната система при неутрализация на признака ‘предходност’ (РС-1)³

При тази неутрализация се получават по-обобщени подкласове, като реални отношения на замяна на маркирания член от немаркирания съществуват само в един подклас. Причината за това е наличието на незаети клетки (A_{02} и $Пл_3$), както и поради съвпадението на $Пл$ и $Пл_2$. В РС-1 сегашно време получава следната подстойност **Х.Слх'.Инд'.Пр'** (при видова подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр'** в ПС на системата) и в определени контексти може да се яви на мястото на A_0 . Това състояние се реализира най-вече в подчинени изречения, като главното изречение е задало принадлежност на действията към миналия план, напр. *Стояхме цели четири часа и чакахме, докато пристигне* (вм. *пристигна*) и *последният автобус*. (Вж. фигура 2 от приложението).

³ За всяко от редуцираните състояния вж. фигурите в приложението.

Редуцирано състояние на темпоралната система при неутрализация на признака 'следходност' (РС-2)

При РС-2 сегашно време има подстойност **Х.Прх'.Инд'.Пр'**, а това означава, че в определени контексти би могло да замени **Б; И** (подстойност в ПС **Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр'**) се реализира в РС-2 с подстойност **Х.Прх'.Инд'.Пр'**, което формира един по-широк подклас и **И** може да се яви вместо **БвМ; П** (подстойност в ПС **Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр**) участва в това състояние с подстойност **Х.Прх'.Инд'.Пр** и може в дадени контексти да замени **Бпр**, а **Пл** (при подстойност в ПС **Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр**) в РС-2 функционира със своята подстойност **Х.Прх'.Инд'.Пр** и може да изрази в подходящ контекст значението на **БпрвМ**. Най-често РС-2 откриваме в подчинени обстоятелствени за време или за условие: сегашно вм. **Б** – *Ще се накича довечера, като се връщаме* (вм. *ще се връщаме*) (Д. Талев), *Ако някой гръмне* (вм. *ще гръмне*), *ще ги предупредим да ни атакуват с мини* (Д. Димов); **И** вместо **БвМ** – *Ако българският цар навлезеше* (вм. *щеше да навлезе*) в Родопите, *това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин.* (Д. Мантов); **П** вм. **Бпр** – *Ако тя е написала* (вм. *ще е написала*) *нещо по темата, ще можем да го обсъдим по-късно* (П. Вежинов), **Пл** вм. **БпрвМ** – *Ако бях доложил* (вм. *щях да съм доложил*), *знаеш ли какво щеше да стане?* (Б. Райнов). Както се вижда, в някои от примерите употребата на маркирания корелат (в скобите) изглежда невъзможна, нетипична или спорна. Г. Герджиков посочва като задължителна в българския език неутрализацията на опозицията по признака 'предходност' в подчинени обстоятелствени изречения за време и условие (Герджиков: 1974, 228). Има случаи обаче, когато тази неутрализация не настъпва – *Ако ще ми говориш такива работи, няма да те слушам*, като тези употреби имат определен стилистичен ефект. Моделът на този тип състояние може да се види на фигура 3 от приложението.

Редуцирано състояние на темпоралната система при неутрализация на признака 'индиректност' (РС-3)

При РС-3 се формират по-широки подкласове, като от шест възможни реално наблюдаваме пет поради наличието на незаети клетки в ПС. Сегашно време се реализира с подстойност **Х.Прх'.Слх'.Пр'** и може да замени в определени контексти **И, Б** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Пр'** – **БвМ, П** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Пр** – **Пл**, а **Бпр** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Пр** – бъдеще предварително време в миналото. Неутрализацията на признака 'индиректност' най-често настъпва в подчиненото изречение, като главното съдържа глаголна форма, посочваща ориентация към минал момент. Напр. *Елка се преструваше, че не чува, и заминаваше със своя Захаринчо, без да погледне* (вм. *погледнеше*) *настрана.* (Ел. Пелин), *Щяха да го сменят, когато ще се е появил* (вм. *щеше да се е появил*) *заместникът му* (Б. Райнов). В някои случаи неутрализацията настъпва благодарение на по-широкия контекст или ситуацията, напр. *Той стигна до хана, който неотдавна беше купил, а сега го даваше под наем, и не можеше да устои на изкушението да не се отбие в него. Най-последният му беше, ще го види* (вм. *щеше да види*), *пък и щеше да си почине.* (Й. Йовков); *Той погледна ръцете си да види чисти ли са, погледна изметения двор и хората, които на купчини стоеха пред камбанарията и гледаха нагоре. После се качи, мина по широкия и дълъг чардак на зданието, дето*

бяха килиите на калугерите, слезе пак с бързи крачки по високите дъсчени стъпала и се изгуби някъде из двора. От два деня тоя добър старец не си е почивал (вм. не беше си почивал). Той искаше да бъде готов за тържествения празник. (Ел. Пелин); Но изуменът искаше още веднъж да провери. Може би е забравил (вм. беше забравил) нещо. И той отново влезе в черквичката. (Ел. Пелин). (Вж. фигура 4 в приложението, онагледяваща това редуцирано състояние.)

Редуцирано състояние на темпоралната система при неутрализация на признака 'перфектност' (РС-4)

РС-4 включва 6 по-обобщени подкласа, като един от тях в българския език няма морфологизиран израз – **Ао₂** (вж. фигура 5 в приложението). В това състояние на системата **Ао** се реализира в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'** и би могъл да замени **Пл₂**, който обаче не се смята за отделна темпорална субкатегория. Сегашно време се реализира с подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'** и може да замени **П** предимно в подчиненото изречение, когато става несъществено дали действието или неговите последици, резултати се има предвид – (Най-после намирам работа, каквато търся (вм. съм търсил) (цит. по Герджиков; 1976, 227) , **И** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'** може да се яви вместо **Пл** (напр. Ако закачех (вм. бях закачил) сега някой дребосък, Стоян щеше да мърмори още половин час зад гърба ми (П. Вежинов), **Б** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'** – вместо **Бпр** (напр. Ще преминеш границата, когато ще се сменят (вм. ще са се сменили) граничарите. (Б. Райнов), а **БвМ** в подстойност **Х.Прх'.Слх'.Инд'** – вместо **БпрвМ** (напр. За съжаление щеше да разбере моите предупреждения чак когато щеше да се разочарова (вм. щеше да се е разочаровал).

Редуцирано състояние на темпоралната система при едновременна неутрализация на признаците 'индиректност' и 'следходност' (РС-5)

Теоретичната възможност е формирането на четири още по-обобщени в семантично отношение подкласа, от които обаче реално функциониращи в българската темпорална система са два поради наличието незаети клетки в максимално пълното състояние на системата (в случая **Пл₂**). В РС-5 сегашно време се реализира с подстойност **Х.Прх'.Пр'** и в зависимост от контекста може да се яви на мястото на **БвМ** – напр. Анхела имаше безпомощен и глупав вид, който предвещаваше, че я очаква (вм. щеше да очаква) несигурно бъдеще (Г.Г. Маркес). **П** участва в това редуцирано състояние с подстойност **Х.Прх'.Пр'** и съответно може да замести **БпрвМ** (напр. Ако е имал (вм. щеше да е имал) да прави покупки, Тони щеше да използва целия си свободен следобед, а не би оставил всичко за последния момент. (Г. Г. Маркес), Ако си искал (вм. щеше да си искал) да се разберем, можеше да ми кажеш. (Б. Райнов). Едновременната неутрализация на двата признака се реализира предимно в подчинени изречения, като главното е зададо ориентация към минал момент и контекстът ясно говори за хронологичната последователност на действията. Това редуцирано състояние е онагледено на фиг. 6 от приложението.

Редуцирано състояние на темпоралната система при едновременна неутрализация на признаците 'индиректност' и 'перфектност' (РС-6)

В РС-6 сегашно време участва с подстойност **Х.Прх'.Слх'** и може в определени контексти да замени **Пл**, напр. Вие трябваше да знаете за нея, преди аз да ви съобщя (вм. бях съобщил) (П. Вежинов); **Б**

може да се яви вместо **БпрвМ**, тъй като в РС-6 реализира своята подстойност **Х.Прх'.Слх**, напр. *Щеше да напише огромна книга, в която ще събере (вм. щеше да е събрал) каймака на досегашните знания и ще прокара (вм. щеше да прокара) нови пътища за поколенията* (Б. Райнов). В рамките на предходността **Ао** не реализира възможността за замяна поради липсата на **Плз**. Тази едновременна неутрализация на признаците 'индиректност' и 'перфектност' може да се наблюдава в подчинените изречения при зададена от глагола в главното изречение отнесеност към миналото, като контекстът е изразил наличието на резултат, последица от действието в подчиненото изречение. Това състояние на системата е онагледено на фигура 7 от приложението.

Редуцирано състояние на темпоралната система при едновременна неутрализация на признаците 'следходност' и 'перфектност' ('предварителност') (РС-7)

От получаващите се в това редуцирано състояние четири по-обобщени подкласа един няма морфологизиран израз (**Ао₂**), а в един реално не се наблюдават процесите на неутрализация поради липса на **Пл₂** и **Пл₃**. Само в два от подкласовете при едновременна неутрализация на признаците 'следходност' и 'перфектност' немаркираните членове могат да заменят корелатите си, маркирани с тези признаци. Сегашно време се реализира с подстойност **Х.Прх'.Инд'** и може да се яви вместо **Бпр**, ако контекстът е изразил посочените признаци, напр. *Той обеща, че ще му каже веднага щом дойде (вм. ще е дошъл) подходящият момент* (П. Вежинов). **И** има подстойност **Х.Прх'.Инд** и в зависимост от контекста може да замени **БпрвМ**, напр. *Рицарската конница щеше да влезе в битката, когато останалите войници успееха (вм. щяха да са успели) да разбият някоя врата или да срутят каменния зид, за да минат конете* (Д. Мантов). Това редуцирано състояние е онагледено на фиг. 8 от приложението.

Редуцирано състояние на темпоралната система при едновременна неутрализация на признаците 'индиректност', 'следходност' и 'перфектност' ('предварителност') (РС-8)

В това редуцирано състояние на системата сегашно време изразява единствено **Х.Прх'** – един значително обобщен в семантично отношение подклас. В контексти, които са изразили признаците 'индиректност', 'следходност' и 'перфектност', сегашно време може да се яви вместо **БпрвМ**, напр. *По-всичко личеше, че щеше да си тръгне едва когато всичко приключи (вм. щеше да е приключило)*. Понякога по-широкият контекст оказва влияние и насочва към признаците, които да неутрализирани, напр. *Както вече казах, справих се с цената на много труд и усилия, защото разчитах само на себе си, но всъщност съвсем не се пилеех, тъй като бях разпределил времето и една част от него всеки ден отиваше за тази работа. Понеже реших, че ще правя (вм. щях да правя) хляб едва когато събера (вм. щях да съм събрал) достатъчно количество зърно, през следващите шест месеца се залових с цялото си трудолюбие и изобретателност да измайсторя необходимото за извършването на всички дейности ...* (Д. Дефо). Това състояние е онагледено на фиг. 9 от приложението.

След като представих десетте състояния, които може да заема българската темпорална система – 1 пълно и 8 редуцирани, и очертах най-общо контекстите, в които настъпват съответните неутрализации на признаците, ще обобщя в таблица подстойностите на всеки член на системата и

ще посочим в кое състояние се реализира всяка подстойност. Както уточних в началото, всяка подстойност се реализира не в системата въобще, а само в някое от нейните състояния.

Състояние	Сегашно време	Бъдеще време	Аорист	Перфект
ПС	Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр'	Х.Прх'.Слх.Инд'.Пр'	Х.Прх.Слх'.Инд'.Пр'	Х.Прх'.Слх'.Инд'.Пр
РС-1	Х.Слх'.Инд'.Пр'	Х.Слх.Инд'.Пр'		Х.Прх'.Инд'.Пр
РС-2	Х.Прх'.Инд'.Пр'		Х.Прх.Инд'.Пр'	Х.Прх'.Инд'.Пр
РС-3	Х.Прх'.Слх'.Пр'	Х.Прх'.Слх.Пр'	Х.Прх.Слх'.Пр'	Х.Прх'.Слх'.Пр
РС-4	Х.Прх'.Слх'.Инд'	Х.Прх'.Слх.Инд'	Х.Прх.Слх'.Инд'	
РС-5	Х.Прх'.Пр'		Х.Прх.Пр'	Х.Прх'.Пр
РС-6	Х.Прх'.Слх'	Х.Прх'.Слх	Х.Прх.Слх'	
РС-7	Х.Прх'.Инд'		Х.Прх.Инд'	
РС-8	Х.Прх'		Х.Прх	

Таблица 1а

Състояние	Бъдеще предварително време	Имперфект	Бъдеще време в миналото	Плусквамперфект	Бъдеще предварително време в миналото
ПС	Х.Прх'.Слх.Инд'.Пр	Х.Прх'.Слх'.Инд.Пр'	Х.Прх'.Слх.Инд.Пр'	Х.Прх'.Слх'.Инд.Пр	Х.Прх'.Слх.Инд.Пр
РС-1	Х.Слх.Инд'.Пр	Х.Слх'.Инд.Пр'	Х.Слх.Инд.Пр'	Х.Слх'.Инд.Пр	Х.Слх.Инд.Пр
РС-2		Х.Прх'.Инд.Пр'		Х.Прх'.Инд.Пр	
РС-3	Х.Прх'.Слх.Пр				
РС-4		Х.Прх'.Слх'.Инд	Х.Прх'.Слх.Инд		
РС-5					
РС-6					
РС-7		Х.Прх'.Инд			
РС-8					

Таблица 1б

Както става ясно от таблиците, сегашно време реализира своите подстойности във всички състояния на системата. Това е обусловено от факта, че сегашно време е максимално немаркираният член на темпоралната система. Единично маркираните времена (**Б**, **П**, **И**) участват в пет състояния на системата. **Ао** реализира своите подстойности в 7 състояния поради асиметрията на системата и наличието на незаети клетки. Двойно маркираните времена (**Бпр**, **БвМ** и **Пл**) участват със своите подстойности в три състояния, а тройно маркираното **БпрвМ** – в 2 състояния.

В резултат на конкретното изследване на състоянията на темпоралната система в българския език могат да се направят и някои теоретични обобщения. Състоянията на една многочленна морфологична система не могат да се предвидят само чрез отчитане на неутрализациите по един, по два, по три и т.н. признака. Задължително трябва да се вземе предвид типа организация на системата от гледна точка на нейната симетричност/асиметричност, която от своя страна е обусловена от логическата необвързаност/обвързаност на признаците. Освен това трябва да се предвиди и евентуалното наличие на незаети подкласове (т.е. подкласове, които са напълно възможни от логическа гледна точка, но нямат морфологизиран израз в съответния език). Ако обаче се описва състоянието на многочленна морфологическа парадигма, когато разбиването на изходния клас е по

признаците на няколко категории (напр. темпоралните глаголни форми в различните модуси на изказване на действието или в различните залози и под.), трябва да се отчита и парадигматичната неутрализация, която също води до асиметрия в системата.

Тази работа трябва да се възприема само начало на изследването на синтагматичните неутрализации в темпоралната система, които обуславят съществуването на състоянията на тази многочленна морфологична парадигма. Описанието на възможните контексти в различни видове изказвания е все още отворена задача, която е твърде обемна и изисква наличието на значителна база от емпирични данни.

Цитирана литература

1. Ганева 2003. Ганева, Г. Испанската темпорална система от гледна точка на теорията на морфологическите опозиции. - В: Езикът и литературата в епохата на глобализацията. Университетско издателство "Св. Климент Охридски", София, с. 345–351.
2. Герджиков 1976. Герджиков, Г. Българските глаголни времена като система. - В: Пашов, П. (ред.) Помагало по българска морфология. Глагол. София, с. 224–229.
3. Герджиков 1999. Герджиков, Г. Темпоралните ориентации, които изграждат значенията на българските глаголни времена. – В: Български език и литература, XL, кн. 2–3, с. 3–17.
4. Герджиков 2000а. Герджиков, Г. Организацията на многочленните морфологически парадигми. – В: Език и литература, кн. 1, с. 150–180.
5. Герджиков 2000б. Герджиков, Г. Категорията 'време' като хиперкатегория. - В: Български език и литература, кн. 1, с. 3–16.